

MEKÂN POETİKASI BAĞLAMINDA ÂŞIK KAHVEHANELERİ VE ÂŞIK ÜZERİNDE KİMİ FONKSİYONLARI

*Adem BALKAYA**

ÖZET

Edebî bir ekolün veya zevkin gelişim, değişim ve başkalaşım sürecinin temelinde her yönüyle onun uzamı vardır. Bu durum sadece edebî değil felsefi veya sosyolojik akımların oluşumunda ve yayılımında da böyledir. Sistemleşme, kural belirleme veya bir manifesto oluşturma ancak sabit bir yer ile mümkündür. Bir tarzın, ekolün veya zevkin temellendiği veya sürdürüldüğü mekân incelendikçe o oluşuma dair her türlü episteme elde edilebilir. Âşık tarzı edebiyat geleneği gibi verileri havada olan bir sözlü kültürün ayağının yere basması kahvehane uzamını temele almasıyla mümkün olmuş ve sistemleşmesini bu uzamla tamamlamıştır. Bir mekân, sahip olduğu düzenleyicilik, denetleyicilik, sürdürülebilirlik gibi kimi misyonları ile edebî, fikrî veya sanatsal bir ekolün/akımın inspraition kaynağını barındırır hatta kimi özellikleri ile sağaltıcı bir etki de yapar. Ortaya çıktığı günden beri kahvehaneler, âşıklık geleneğine ait her türlü edimi bir sonraki dönemlere aktarmak üzere saklayan uzamlar olmuşlardır. Âşıkların yetiştiği birer edebî mektep, âşıklar arasında hiyerarşi ve statü göstergesi olan birer icra mekanı, sanatsal açıdan yeterlilik sunan birer doktrin merkezi ve tüm bu özellikleri ile sürerlilik ve taşıyıcılık özelliği olan bu uzamlar, bir taraftan geleneği ayakta tutarken diğer taraftan da geçmiş hakkında bilgi verirler. Bu nedenle âşık tarzı edebiyat geleneği kahvehaneden ayrı düşünülemez. Bu çalışmada mekânın tarz üzerindeki etkisi üzerinde durulmuş, kahvehanenin kısa bir geçmişi hatırlatılarak âşıklar üzerindeki kimi fonksiyonları tartışılmış, kahvehanenin gelenek içerisindeki önemine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Kahvehane, Mekân, Sözlü Kültür, Âşıklık Geleneği

MINSTREL COFFEEHOUSES IN THE CONTEXT OF PLACE POETIC AND THEIR FUNCTIONS ON MINSTREL

ABSTRACT

A literary ecole or pleasure holds its extension in the basis of its own progress, evolution and metamorphosis process. This case is valid not only in the formation and expansion of literary movements, but also in the philosophical and sociological ones. Systematization, determination of the rules or formations of a manifesto are only possible in a stable place. Once the space that involves a style, an ecole or a pleasure formed or maintained in is analyzed, all kinds of episteme can

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Ün. KAÜ Fen Edeb. Fak. TDE Böl, El-mek: balkaya81@mynet.com

be obtained regarding the formations of those. As a literary tradition, minstrel style, the available data on which is hypothetical, strengthened itself through depending on coffeehouse extension and completed its systematization with this extension. A space bears the inspiration source of literary, intellectual or artistic movements via its organization, controllership, and maintainability missions even it makes curative impact with its some peculiarities. The coffeehouses have become the extensions that keep all of the acts relating to minstrel tradition to transfer it into the next period since the day it appeared. These extensions, which are literary schools in which the minstrels flourished, a performance place as a hierarchy and status symptom among the minstrels, a doctrine center that offers proficiency from the point of artistic way, have durability and conveyer mission peculiarities. Besides, these extensions both give information about the past while supporting the tradition. Therefore, minstrel style literary tradition can't be considered apart from coffeehouses. In this study, the effect of space on style was examined, a short history of coffeehouses was briefly explained and certain functions of coffeehouses upon minstrels were discussed, and finally the importance of coffeehouses in the tradition was highlighted.

Key Words: Minstrel, Coffeehouses, Space, Oral Culture, Minstrel Tradition

Giriş -Mekânın Poetikası ve Âşık Kahvehaneleri-

Tüm edebî ekoller/tarzlar kendileri için yaşama alanı olarak bir mekâna ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle her dönemde edebî, kültürel ve ilmi anlamda bir mekân bulmak mümkündür. Örneğin divan şiirinin oluşumunda şair meclisleri dışında kimi şairlere ait dükkânlar edebî tarzın gelişimi ve sürerliliği için bir mektep görevi üstlenmiştir. Bu dükkânlardan en bilinenleri İstanbul'da Zati'nin ve Sübuti'nin; Edirne'de Nasuhi ve Safayi'nin ve Bursa'da Seyhi'nin dükkânlarıdır. Bunlar arasında en meşhur olanı *Zati'nin Dükkânı*'dir ki Baki, Kara Fazlı, Kudsi, Keşfi hatta Hayali Bey bu dükkânda yetişmiş şairlerden bazılarıdır (İpekten 1996). Bu dükkân sayesinde dönemin tarzı hem yaşanmış hem de bir sonraki nesle aktarılmıştır. Batıda Freud'un *Çarşamba Psikoloji Derneği*, Felix Weil'in kurduğu *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* entellektüellerin toplanarak bilgi paylaşımında bulunduğu, yeni bir akımı başlattığı, yeni araştırmacılar için bir çekim merkezi olmuş mekânlardır. Başta Yahya Kemal olmak üzere dönemin çoğu aydınının toplandığı ve edebî sohbetlerin yapıldığı *Celile Hanım'ın Evi*, Malta sürgünü sırasında Ziya Gökalp etrafında toplanılıp felsefe derslerinin yapıldığı mekan, Fuat Köprülü, Âgah Sırrı Levent gibi isimlerin uğrak yeri *İkbal Kahvesi*, Yahya Kemal, Tanpınar, Orhan Veli, Oktay Rıfat gibi isimlerin gittiği *Küllük Kahvesi*, Erol Güngör'den, Necip Fazıl'a, Sezai Karakoç'tan Mehmed Niyazi'ye çoğu aydının toplandığı *Marmara Kahvesi* dönemlerinin tarzlarını yaşatırken, yeni dönemlere de yön veren mekanlar olmuşlardır.

Varlık daima bir zemin arayışının ve ontolojik açıdan sağlam temel ihtiyacının ürünü olmuştur. Hatta her nesnenin espriti ancak uzama oturtulduktan sonra varlık kazanmıştır. "Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır"(Korkmaz 2007, 400). Mekân sadece etrafı duvarlarla çevrili bir yer değil, "peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutan" (Bachelard 2008, 43) bir yerdir. Bu gözler çoğunlukla bugünün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

kaynağı olan düne ait arkaik unsurları barındırır ve bu unsurlar ışığında uzam, psişik olgularla dinleyici veya icracıda geçmişte olanlara dair edinimler kazandırır. Özellikle de sanatını geleneksel bir tarzda icra edecek olan âşık için bu durum oluşturacağı şiirde kullanacağı her türlü dinamiği özenle seçmesine yardım eder. İşte uzam bu noktada devreye girer. Âşığa doğrudan bir izlek alanı yaratarak şiirin logoslarının neler olacağı noktasında katkıda bulunur. Bir bakıma bir belirleyicilik özelliği vardır. Böylece kahvehanede folklorun sosyal çevre ile olan üç tip ilgisi âşık tarzında bütünlenmiş olur; sahibiyet, temsil etme ve yaratma veya yeniden yaratma (Amos 2006, 41).

Aslında bir ekolün, türün veya sanat çeşidinin uzamı, içinde barındırdığı yaşanmışlıklarla diğer ekol ve türlere karşı bir iç mahremiyet taşır. Bu mahremiyetin parçaları o ekolün veya türün icra bağlamının çoğunu oluşturan tikel değerlerdir ve diğerlerinden farklı kılar. İcra bağlamı noktasında uyulması gereken bir dizi ritüel halini almış kurallar bütünü, usta-çırak geleneği bağlamında benimsenmiş kimi uygulamalar, âşıklık geleneğinin diğer tarzlara, şiir geleneklerine karşı barındırdığı kendisine ait yaşanmış edimsellikleri ve mahremiyetleridir. Kahvehaneler mekânsal özellikleri ile diğer yerlerden ayırarak tarzın bu mahremiyetlerini içerisinde tutan yerlerdir. Geleneğin yaşanmışlıkları yahut ritüelleri hareketsiz bir halde iken bu mekânda pratiğe dönüştürülerek yeniden yaratıldıklarında tekrar aktifleşmektedirler. Aslında icracı âşık farkında olmadan aynı mekân(lar)da/kahvehane(ler)de daha önceden ifade bulunan âşıkları canlandırır. Bu durum icracı âşığın hem sürerliliğe katkısı hem de kendi dönemi ve kendisinden sonrakiler için örnekliğidir.

Bergson kavramları tanımlarken onlardan bilgileri sınıflandırmaya yarayan çekmeceler; yaşanmış bilgilerin bireyselliğini ortadan kaldıran hazır giysiler olarak bahsederek bir eğretilimde bulunur, çekmecelerdeki hazır giysiler üzerinde durur (Bachelard 2008, 126). Bu eğretilime kahvehane örneğinde düşünüldüğünde mekân olarak bu platformun önceki yaşanmışlıkların ve geleneğin bir nevi sonraki kuşaklara aktarılacak üzere istiflendiği birkaç çekmecedeki –kahvehane dışındaki diğer meclisler, köy odaları, düğünler, âşıkların evleri bu çekmecelerden bazılarıdır- biri olarak düşünülebilir. Kültürel bir olgunun kimi mekânlarda gizlenip yeniden aynı mekân dâhilinde ortaya çıkması olgunun yaşanabilirliği ve sürdürülebilirliği bağlamında mekâna başka bir önem kazandırır. Âşık çekmecelerinde bulunan *hazır giysiler* gibi kahvehane bağlamında icrada da üzerine kuralları ve uygulamaları belli olan bir geleneğin hazır giysisini giyer ve doğal olarak bu hazır giysi ile birlikte bir takım misyonları da üstlenmiş olur. Öyle ki bu hazır giysi üzerinden toplumsal bilincin âşığa yüklediği ve Köprülü'nün âşıkların prototipleri için saydığı birçok vazifeyi de üzerlerine alır. (Köprülü 2004, 71-72). Değişen ve değişimle birlikte gelişen gelenek içerisinde âşıklar bu vazifelerinin çoğunu terk ederek özellikle de XIV-XV. yüzyıllardan itibaren “âşık” sözcüğünün terminolojisi ile mutabık konular ve uygulamalar çerçevesinde yeni bir misyon üstlenmişlerdir.

I. Kahve ve Âşık Kahvehaneleri

Kahve epeyce uzun bir hikâyesi olan ve yayılmaya başladığı her yerde olumlu veya olumsuz tepkileri üzerine çeken, çoğu kez defalarca yasaklanan ama yasaklara inat hızla yayılan, toplumu düşünüldüğünden çok fazla etkileyen bir içecek olmuştur. Ortaya çıkışı ile ilgili birçok rivayet ve hikâye anlatılır.

M. De D'Ohsson, *XVIII. yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler* adlı eserinde, Tarihçi Ahmet Efendi'nin verdiği bilgilerden hareketle, kahveyi bir “Şazili” dervişinin 1258 yılında, Arabistan'daki Moka'da keşfettiğini yazar. D'ohsson'un verdiği bilgilere göre, tekkesinden kovulan ve Kuh-ı Esvab'a sürülen bu derviş, bu kuş uçmaz kervan geçmez yerde, açlıktan bitkin halde dolaşırken, bütün o bölgeyi kaplayan bir çeşit ağacın tanelerini kaynatıp içmeyi keşfeder. Üç gün yalnız bu bitkinin suyu ile yaşar. Bu sırada arkadaşlarından ikisi kendisini bulmak için sürgün yerine gelir ve ona yardım etmek isterler. Bu arkadaşların her ikisi de uyuza yakalanmıştır.

Turkish Studies

Derviş'in hayatını borçlu olduğu içeceği merak ederek tadar ve kokusunu beğenirler ve arkadaşlarıyla birlikte kaldıkları sekiz gün zarfında bu içeceği içerler; sekiz gün sonunda hastalıklarından kurtulduklarını görünce, şifanın bu ağaçtan olduğu sonucuna varırlar. Bu haber Moka'da yayılır. Vatandaşlar "kahve" diye anılan bu taneleri toplamaya giderler. Çok faydalı olduğuna inanıldığından kullanımı yaygınlaşır. O zamanın "Moca" hükümdarı, artık "Şeyh Ömer" diye anılan bu derviş'i çağırır ve hediyeler verir. Aynı dağın eteğinde kendisine mahsus bir tekke yaptırır.

Eserin devamında, kahveyi uzun müddet sadece Arapların kullandığı, Suriye, Mısır, İran ve Hindistan'a yayılmasının bir asır sonraya rastladığı, İstanbul'a bile, ancak I. Süleyman zamanında girdiği söylenir. Daha sonra Peçevi Tarihi'ne dayanarak, 1555 yılında biri "Halepli" diğeri "Şamlı" iki Suriyeli "Hük" ve "Şems"'in İstanbul'a geldiği ve "Taht-ul Kal'a" da (Tahtakale) iki kahvehane açarak, mühim memurları çektiği ve dönemin önemli bir sohbet ve eğlence merkezi olduğu yazılır (D'Ohsson, 55-56).

Kahvenin İstanbul'a ilk gelişi ile ilgili Saraçgil'in ve Hattox'un ifadeleri de birbirini destekler mahiyettedir. Saraçgil de ifadelerini Peçevi Tarihi'ne dayandırarak, İstanbul'da ilk kahvehanelerin, 1555 yılında, muhtemelen sultanın onayıyla açıldığını söyler (Saraçgil 1999, 33).

Benzer ifadeler Hattox tarafından da aynen verilir. Hattox da kaynaklara göre, Hakem ve Şems adlı iki Suriyeli'nin, 16. yüzyıl ortalarında kahve alışkanlığının İstanbul Türkleri arasında yayılmasını sağlayarak bir servet edindiklerini söyler (Hattox 1996, 64). Bu arada 16. yüzyıl İran için de kahve ve kahvehaneyle tanışma yüzyılıdır (Aladin 1999).

Yine İstanbul'a gelişi ile ilgili olarak Namık Açıköz, 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'a geldiği andan itibaren, sosyal hayatta değişik tepkilerle karşılandığını, ilk zamanlarda, tıbbî açıdan sağlığa zararlı bir madde olarak görüldüğünü ve daha sonra bu anlayışın, dinî bir mahiyete büründürülerek yasaklanmasına dair fetvaların verildiğini söyler. Açıköz'e göre kahve, 1551-1555 yıllarından itibaren İstanbul'da birçok kahvehanenin açılmasına sebebiyet vermiş, buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanların, zamanla, siyasi otorite ve temsilcileri tarafından asayişsizlik sebebi olarak görülüp kahvehaneler kapatılmışlardır (Açıköz 1999, XII).

Kahvehaneler ilk başlarda maddeci bir bakış açısı ile ortaya çıkmıştır. Amaçları kültüre hizmetten ziyade açanların maddi gelirinin önemi olduğundan bu amacı yerine getirecek oportünist/pragmatik bir fikri altyapı ile şekillenmiştir. Bu durum sadece Anadolu ve Anadolu'da filizlenen âşık kahvehaneleri için değil diğer coğrafi merkezler için de geçerlidir. Daha sonradan bir kültür ve eğitim yeri haline almıştır. Örneğin İran'da masalların veya efsanelerin müzik eşliğinde anlatılmaları kahvehane ile açık havadan bir mekâna taşınmış ve ünlü anlatıcılar kahvehaneciler tarafından bulunarak bu mekânlara getirilmiştir. Böylelikle kahvehane sahibinin hem itibarı hem de geliri artmıştır (Ulla 2001, 27-28). İstanbul kahvehaneleri için de durum neredeyse aynıdır. Ünlü âşıkların kahvehanede icralar sağlanarak gelir artırma hedeflenmiştir.

Âşık kahvehanelerinin ortaya çıkışı için kesin bir tarih verilemese de başlangıç olarak XVI. yüzyıl ve özellikle XVII. yüzyılın ilk çeyreği yaygın bir kabul görmektedir. Kahvehanelerin yaygınlaşması ile âşık tarzı şiir geleneğinin de gelişimi arasında bir paralellik vardır. Dilaver Düzgün'e göre, kahvehanenin Türkiye'de açılmaya ve yayılmaya başladığı dönem, âşık tarzı şiir geleneğinin Anadolu'da kendini hissettirmeye başladığı XVI. Yüzyıla rastlar. Zamanlama bakımından Türkiye'de kahvenin ortaya çıkışı ile âşık tarzının oluşumu arasındaki bu paralellik, bazı kültür tarihi araştırmacılarında 'kahvehaneyi âşık tarzının doğuş yeri olarak kabul etmek' gibi bir anlayışı geliştirmiştir (Düzgün 2005, 52). Özellikle ilk âşık kahvehanelerinin İstanbul'da açılması, âşık tarzında oluşturulan şiirlerin yazıya yine İstanbul'da aktarılması ardından elektronik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

ortama taşınan geleneğin yine İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması âşık tarzı edebiyat geleneğinin kaynağının İstanbul olduğu görüşünü doğurmuştur (Çobanoğlu 2007). Kahvehaneler İstanbul'dan Anadolu'ya hızla yayılmıştır. Ancak ilk başta kahve içme bir statü göstergesi haline gelmiştir. Yani önce hali vakti yerinde olan beyler, efendilerin mekânı olmuş, zamanla sıradan insanların da uğrak yeri haline gelmiştir. Dükkân sayısının artması beraberinde rekabeti de doğurmuş, kahvehaneleri işletenleri yeni etkinlikler yapmaya yönlendirmiştir. Karagöz oynatmak, meddah bulup halk hikâyesi anlattırmak ve âşıklara yer vermek rekabette ilk akla gelen etkinliklerdir. Bundan sonra da özellikle âşık kahvehaneleri diğerlerine göre kendisine mahsus özellikler barındırmak, gelenek içerisinde sürdürülmek, çıraklar yetiştirmek vb. özellikleri ile sadece bu adla yayılmaya başlamıştır.

II. Âşık Kahvehanelerinin Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları

a. Eğitim Yeri Bağlamında Kahvehane

Âşık kahvehanesinde bulunmak, bir âşık için sanıldığı gibi hemen sazını alıp gidebileceği bir durum değildir. Âşık kahvehanesinde fasıl yapabilmek için âşık adayının geçmesi gereken bir dizi aşama vardır. Âşık için bir fırsat niteliği taşıyan kahvehaneler, sanatın icra edilecek mekânı olmaları nedeniyle, âşıklar için oldukça önemlidir. Çünkü sanatın icra edilmesi tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Çalınan sazın ve söylenen sözün bir de dinleyicisi olmalıdır. Dursun Yıldırım'a göre, sözlü gelenek şiir sanatının var olması için dört ana öğesinin ortada bulunması şarttır. Bunlar söz, yaratıcı, musiki ve dinleyici çevredir (Yıldırım 1998, 180). Âşıklar sanatlarını en çok kahvehanelerde icra ederler ve Yıldırım'ın da saydığı bütünlük işte burada tamamlanmış olur.

Âşık yetişirken ustasını hayatın her alanında takip eder. Bu gözlem yavaş yavaş takipten taklide ve devamında kendi başına icraya dönüşür. Çırağın ilk başlarda yaptığı gözlemlerin mekânı ustasının evi, ustanın katıldığı bir köy düğünü meclisi, bir başka âşık ile ustasının karşılaşmaları için seçilen bir köy odası veya hemen her türlü etkinliğin yaşandığı kahvehanelerdir. Bu mekânların tamamına yakınında usta kendi icrasını gerçekleştirirken aynı zamanda çırağına da yol gösterir.

Sözlü Kompozisyon Teorisi'nin üzerinde durduğu takip, tekrar ve yeniden yaratma eğitimi usta-çırak geleneği bağlamında kahvehane uzamında kendiliğinden oluşur. Bu süreç adeta bir çocuğun veya yabancı dil öğrenen birisinin, kelimeleri herhangi bir okul yöntemi kullanmaksızın öğrenmesi gibidir. Bu devre bir âşık adayının (çırağın) bir öğretmene (ustaya) ihtiyaç duyduğu veya bir öğretmenin en önemli unsur olduğu dönemdir. Çırak önceleri babasını, amcasını veya meşhur bir âşık olan bir komşularını dikkatle dinlemek üzere seçer, aynı zamanda başkalarını da dinler ve öğrenir. Âşık, öğrendiği ve geliştirdiği formülleri ve temaları yeniden şekillendirmekten, değişik şekillere sokup söylemekten kaçınmaz, bu da onun söylediklerini zenginleştirir (Çobanoğlu 2008, 248-249).

Âşık Şeref Taşlıova bir bildirisinde (Taşlıova 1976, 137), bir âşığa çırak olmaya gelene ustası tarafından önce sözün, peşine saz ve öğrettiği sözü saz ile birleştiren makamın öğretildiğini söyler. Öğretilen ilk makamın da sazın on dört perdesinin en üst perdede çalınan divani makamları olduğunu ifade eden Taşlıova, çırağın ilk önce on altı- otuz iki makamı öğrendiğini daha sonra otuz ikiden yetmiş iki makama doğru ilerlemişse bu durumun artık çırağın usta bir âşık oluşuna delalet ettiğini, yetmiş iki makamdan 112 makama çıkmış ise ustası tarafından aşığa mahlas verildiğini vurgular. Âşığın baş âşık veya hanende unvanlarını alması da 112 makamdan yukarı çıkmasına bağlıdır.

Çırak kitabi bilgileri ustasından dilden öğrenirken icra bağlamını öğrenmede dil tekrarına gerek duymaz. Gözlem yolu ile bir faslın nasıl başladığını, ilk kimin neyi, nasıl, ne zaman ve niçin okuduğunu kahvehaneden öğrenir. İlerde kendisinden aynı icra bağlamı beklendiğinden bu bağlamı

Turkish Studies

iyi öğrenmek zorundadır. Kahvehane bu anlamda bir okul gibi âşıkların eğitildikleri ve yetiştirildikleri bir hüviyete sahip olur. Kahvehaneler sadece âşıklar için değil dinleyici/izleyici için de bir eğitim yeridir. “Eski kahvehaneler bir muhabbet meydanı idi. Çok defa bir ‘mir-i kelam’ etrafında halka olunur, onun sohbetinden istifade edilirdi. Burada mekteplerde-medreselerde edinilemeyen bilgiler edinilirdi. Âlim başka ârif başka her âlim sohbet eri olamaz. Fakat kahvelerde öyleleri vardı ki bunlar kitaplardan edinilemeyen bilgileri yayarlardı” (Aksel 1964, 3589). Âşıkların özellikle hikayeleri anlatırken aralara soktukları bilgi kırıntıları olay örgüsünün yanında bilgi aktaran bir ders niteliğindedir.

b. Statü Göstergesi Olarak Kahvehane

Kahvehanede fasıl yapmak âşığın artık usta olduğunu gösterir. Âşıklığa henüz adım atmış birinin kahvehanede çalması söz konusu olamaz. Bir âşığın kahvehane açması veya işletmesi veya bir kahvehaneyi icra mekânı olarak tayin edip sanatını burada sergilemesi âşığın âşıklık sanatındaki üstünlüğünün göstergesidir. Kahvehanede fasıl yapabilmek için bir takım bilgi ve beceri kazanmak şarttır. Kahvehane bu yönü ile değerlendirildiğinde âşıklar içerisinde bir statünün/ustalığın olduğunu tayin etmede kullanılan bir mekân hüviyetindedir.

c. Sanatsal Yetenek Bağlamında Ayarlayıcı ve Denetleyici Olarak Kahvehane

Performans her bakımdan bir tür iletişimsel gösteridir (Bauman 2009, 256). İcracı dinleyici ile arasında ortak bir mesaj kanalı açarak gönderimde bulunur. Doğal olarak icracı ve dinleyicinin işbirliği ile ortaya çıkacak bu iletişimsel gösteride icracı kadar en az dinleyici de üretimde pay sahibidir. Üretilenin ne olacağı, neleri ihtiva edeceği, aktarım şekli gibi düzenlemeler işte bu işbirliğinin sonucu ortaya çıkar. İcracı kendisinden önce sunulan iletişimsel gösterileri bilmek ve kurallarına uymakla yükümlüdür. “Sözün birine söylenmiş olması zorunluluktur. Eğer biri yoksa kişi onu kendisine ya da Tanrı’ya söyler. Söz bir cevabı gerektirir” (Ellul 2012, 21). Bu durum kahvehanelerin tiyatral özellikleri ile de ilgilidir. Özellikle âşığın hikaye icrası önceden kuralları belirlenmiş bir ritüel şeklinde dinleyici/izleyiciye sunulur. Tıpkı oynanmak üzere yazılan bir drama gibi icra edilmek üzere tasnif edilen bir hikaye de oyuncu-seyirci ilişkisi gibi âşık-icra-dinleyici kombinasyonuna ihtiyaç duyar. Bu durum tiyatro izleyicisinin farkındalığı gibi kahvehane takipçilerinin de farkındalığındadır. Zaten âşık tarzı gibi sözlü kültür temelli bir geleneğin mahsulleri incelenirken hem doku (texture) hem metin (text) hem de o ürünün ortaya çıkmasında rol alan çevre ve şartlar (context) kombinasyonu birlikte düşünülerek incelenir (Dundes 2006, 61). Bu durumda kahvehane merkezli üretilen eserlerde context yani çevre ve şartların da dahil olduğu su götürmez bir gerçektir.

Sanat eserinin sanatçının elinden çıkması ile artık aidiyeti ile ilgili bütün tasarrufun okuyucu veya dinleyicide olması bir başka deyişle tarz örnekleminde âşığın sazından çıkan her türkünün artık dinleyiciye ait olduğu veya dinleyicinin en az âşık kadar söz sahibi olduğu prensibi de düşünüldüğünde önceki icralara ait eserlerin kahvehane uzamında bir başka âşık tarafından ifasında dinleyici doğrudan müdahale eder. Okunan türkünün havası, fasıl sırası, edası/tavrı dinleyici tarafından takip edildiğinden âşığı bu konuda da bir takım bilgileri öğrenme mecburiyeti yükler. İcracı âşık bu sayede değişik havaları ve faslı öğrenme yanında icrada tavrı da öğrenmiş olur. Bu yönüyle kahvehanelere doktriner bir kurum olarak da bakılabilir.

Başka bir açıdan yine âşıklar, kahvehanelerde uymak zorunda oldukları bir geleneğe göre icrada bulunurlar. Sözelimi bu icra divan okumayla başlar. Açılıştaki divan okunması gelenek olduğu gibi bu geleneği iyi bilen ve âşık kahvehanesinin müdavimi olan dinleyici tarafından da iyi bilinir. Zaten âşıkların uymak zorunda olduğu sıralama dinleyici tarafından takip edildiğinden âşığın farklı davranması ve rastgele bir türle başlaması da mümkün değildir. Hatta gerektiğinde

dinleyici tarafından uyarılacaktır. Böyle bir icra ortamının oluşması âşığı olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Dinleyicinin âşığı çoşturabildiği gibi tam tersi onu kısırlaştırması da söz konusudur.

Başka bir husus da âşığın kullanacağı dil ile ilgilidir. Âşıklık geleneği daha çok kahvehanelerde icra edildiğinden, dil de halkın anlayacağı seviyededir. Âşık söyleyişinin dinleyici tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde ve seviyede icrada bulunmalıdır. Bu ister istemez âşığın kelime seçiminde de kahvehanenin bir etkisinin olduğunu gösterir. Âşıktan beklenen anlaşılır, sade bir dil kullanmasıdır. Halk metni ne derece anlarsa o kadar benimser ve sahiplenir. Ancak son dönemlerde özellikle az çok Arapça veya Farsça ifadelerin geçtiği, anlaşılması zor şiirler ve bu şiirleri oluşturan âşıklar daha kıymetli âşıklar olarak da kabul görmüştür. Bu tür ifadeler sanatsal açıdan âşığın yetkinliğini gösterir olmuştur.

d. Geleneğin Sürdürülebilirliği Bağlamında Kahvehane

Her yeniden yaratımın beslenme kaynağı, arkaiki olanda yani geleneğindedir. Sanatçı/icracı/âşık davranış biçimiyle yahut sözüyle kendisine hazır sunulan gelenekten faydalanır. Ancak bu durum yeni bir şey söylemek veya yeni bir davranış biçimi oluşturmakla aslında geleneği yıkmak ve yeniden kurmaktır. Burada gelenek önce referans ardından yıkılıp yeniden kurulan bir düzen halini alır.

Sözlü kültür, imge, anlam, değer, bilgi, kural ve ilkelerle doludur. Bu bilgiler ortaya çıktığı andan itibaren anonimleşirler ve hem muhafaza edici hem de aktarıcı bir güce ihtiyaç duyarlar. Âşıklar bu türden bilgilerin yaratıcısı, koruyucusu, aktarıcısı ve yaşatıcısıdır (Özdemir 2011, 25). Âşıklara bu imkânı sağlayan temel paradigmalardan başında bütün uzamıyla kahvehaneler gelir. Kahvehane uzamı, sözlü kültürün kolay kaybolabilir bilgilerini bir çeşit imgeleme yolu ile mekânsal olarak hapseder, her yeni fasılda bir imgeler bütünü halinde kahvehanenin dış yapısındaki somut nesnelere ile kahvehane dinleyicileri veya âşıkların soyut sözel belleklerine geçirdiği bu imgeleri yeniden ortaya çıkarır ve faslın sonunda hepsini yerli yerine tekrar depolar.

Her deyiş ve düşünce, kelimelerin anlam dünyasının temelinde deneyimlerden kaynaklanan verilerin işlenip irdelenmesi yolu ile zihinsel bir düzene sokulur ve bellekte yer edinmesi sağlanır (Ong, 2003, 51). Bu işleme ve irdelenme âşığın icrasındadır. Sözel belleğe aktarımda metin ve icra kadar icra yeri ve şartları da etkili olduğundan mekân bu aktarımda oldukça etki sahibidir.

Bu bağlamda kahvehanelerin söz konusu edilen fonksiyonu ve sanatsal açıdan şair ve icrası için merkezlenmiş niteliği modern zamanda fonksiyonel bir yitime de neden olmuştur. Günümüzde fonksiyonları oldukça zayıflamış ve artık yoğun bir icra yerinden ziyade araştırma yapma, film ve belgesel hazırlama veya geçici kimi etkinliklerde sahne alacak olan âşıklara rahat ulaşılabilme fırsatı tanıyan bürolar haline gelmiştir. Asıl değişim âşık üzerinde denetleyici mekanizması olan dinleyicinin azalması ile geleneğin aktarımında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (Düzgün 2011, 254-257).

Sonuç

Hemen her ekolün veya zevkin gelişim, değişim ve başkalaşım sürecinde bir mekân bulmak mümkündür. Çoğu felsefi ve sosyolojik akımın, edebi ekollerin oluşumunda ve yayılımında etkili olan mekân, kahvehane ekseninde âşık tarzı gibi verileri havada olan bir sözlü kültürün ayağının yere değdiği ve kaybolmamak üzere tutunduğu bir unsur olmuştur. Çünkü mekân, sahip olduğu düzenleyicilikle de edebî ve sanatsal imkânın aynı zamanda ilham/inspiration kaynağını barındırmakla kalmaz; sağaltıcı bir etki de yapar. Zira sorgulama ve yeni fikirleri bu mekânların birlikte tenefüs edilen ortamı oluşturur.

Kahvehaneler âşıkların yetiştiği birer edebi mektep, âşıklar arasında hiyerarşi ve statü göstergesi olan birer icra mekânı, sanatsal açıdan yeterlilik sunan birer doktrin merkezi ve tüm bu

özellikleri ile sürerlilik ve taşıyıcılık özelliği olan uzamlar şeklinde düşünülebilir. Ancak artık kahvehanelerin de yavaş yavaş bütün uzamıyla yok olması geleneği de bitme noktasına getirmiştir. Geleneğin kahvehane ile bitiyor olması sistemleşmiş geleneğin yine kahvehane ile başladığının da başka bir göstergesidir. Bu durumda hem maddi hem ilmi açıdan bu kurumlar mutlaka ayakta tutulmalıdır. Öyle ki edebî icranın tanıklığı söz konusu mekanların varlığıyla sürüp gider. Bunun yanında son asırda geleneği ayakta tutmaya çalışan âşık kahvehaneleri, birçok söylencede geçen ve öleceğini hissettiğinde kendisini yakarak küllerinden bir yumurta oluşturup yeniden hayat bulan anka kuşlarıdır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Namık (1999). **Kahvename**, Ankara: Akçağ Yay.
- AKSEL, Malik (1964). “Kahve, Kahvehaneler”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 16 (9) S.185: 3589-3591.
- AMOS, Ben Dan (2006). “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru”. (Çev. Metin Ekici). **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yay.: 37-57.
- BACHELARD, Gaston (2008). **Uzamın Poetikası**, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yay.
- BAUMAN, Richard (2009). “Tür, Performans ve Metinlerarasılığın Üretimi”. (Çev. Işıl Altun, Red. Yeliz Özay). **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3**, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yay.: 249-259.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2007). **Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul**, İstanbul: 3F Yay.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2008). **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yay.
- D’OHSSON, M. De (ty). **XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler**, Tercüman 1000 Temel Eser, (Çev. Zerhan Yüksel). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- DUNDES, Alan (2006). “Doku, Metin ve Konteks”, (Çev. Metin Ekici). **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**. (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd.), Ankara: Geleneksel Yay.: 58-77.
- DÜZGÜN, Dilaver (2005). **Erzurum’da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği**, Ankara: Aktif Yay.
- DÜZGÜN, Dilaver (2011). “Âşık Kahvehanesinin Fonksiyonlarındaki Gelişim ve Değişimin Geleneğe Etkileri”. **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, (Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır), Ankara: Grafiker Yay.: 249-258.
- ELLUL, Jacques (2012). **Sözün Düşüşü**, (Çev. Hüsamettin Arslan). İstanbul: Paradigma Yay.
- GONSHAGİR, Aladin (1999). “Safeviler’den Günümüze İran’da Kahve ve Kahvehaneler”, **Doğuda Kahve ve Kahvehaneler**, (Ed. Helene Desmet Gregoire, François Georgeon). (Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- HATTOX, Ralph S. (1996). **Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğru’daki Kökeni**, (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- HEİSE, Ulla (2001). **Kahve ve Kahvehane**, (Çev. Mustafa Tüzel), Ankara: Dost Kitabevi Yay.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

- İPEKTEN, Haluk (1996). **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, İstanbul: MEB Yay.
- KORKMAZ, Ramazan (2007). “Romanda Mekanın Poetiği”, **Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan**, (Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker), Ankara: Grafiker Yay.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (2004). **Edebiyat Araştırmaları 1**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ONG, Walter J. (2003). **Sözlü ve Yazılı Kültür**, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yay.
- ÖZDEMİR, Nebi (2011). “Aşıklık Geleneği ve Medya”. **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Aşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildirileri**. (Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır). Ankara: Grafiker Yay.: 23-42.
- SARAÇGİL, Ayşe (1999). “Kahvenin İstanbul’a Girişi 16. ve 17. Yüzyıllar”, **Doğuda Kahve ve Kahvehaneler**, (Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), (Ed. Helene Desmet Gregoire, François Georgeon), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TAŞLIOVA, Şeref (1976). “Kars ve Çevresinde Sazla Sesle Söylenen Âşık Makamlarının İsimleri”, **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri**, 27-29 Ekim Konya, Ankara: Güven Matbaası: 136-142.
- YILDIRIM, Dursun (1998). “Orta Asya Bozkırlarından Urumuneli’ne Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine”, **Türk Bitiği**. Ankara: Akçağ Yay.